

From hunting to commerce: An analysis of wildlife skin exports in Iran during the First Pahlavi Era

Mazdak Dorbeiki

Corresponding Author, Department of Environmental Science and Engineering, Qaemshahr Branch, QaS.C.,
Islamic Azad University, Qaemshahr, Iran. E-mail: mdorbeiki@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type Research Article	Objective: This study analyzes Iran's wildlife skin exports during the First Pahlavi era, with a focus on documents from the official Journal of the Chamber of Commerce.
Article history Received: 26 May 2025 Revised: 7 July 2025 Accepted: 21 September 2025 Published: 13 October 2025	Methods: Using a descriptive-analytical methodology and data examination, the study investigates exported animal species, trade volume and value, and the geographical patterns of the commerce.
Keywords Chamber of Commerce First Pahlavi Era Skin Trade Wildlife	Results: The findings show that 17 key wildlife species in the export inventory were exported from 60 cities, and there was a complex commercial network structured around an urban hierarchy: Tehran and Isfahan served as primary hubs, and Mashhad and Hamedan as secondary ones. Prices per pelt ranged from three Rials (for rabbit) to 1000 Rials (for tiger), reflecting unregulated hunting, foreign market demands and state revenue-generation policies.
	Conclusion: Historical commercial activities, despite their significant economic contribution, lacked environmental considerations; and the excessive hunting pressure, rooted in past eras—particularly the Qajar period—led to a drastic decline in populations of keystone species such as the tiger. This research emphasizes that historical patterns of natural resource exploitation have played a significant role in Iran's contemporary biodiversity challenges.

Cite this article: Dorbeiki, M. (2025). From hunting to commerce: an analysis of wildlife skin exports in Iran during the First Pahlavi Era. *Ethnobiology and Biodiversity Conservation*, 2(3), 38-50. <https://doi.org/10.22091/ethc.2025.13040.1062>

©The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22091/ethc.2025.13040.1062>

Publisher: University of Qom

از شکارگری تا سوداگری: تحلیل صادرات پوست حیات وحش ایران در دوره پهلوی اول

مزدک دریکی✉

نویسنده مسئول، گروه علوم و مهندسی محیط زیست، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران. رایانامه: mdorbeiki@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله پژوهشی	هدف: این پژوهش به تحلیل صادرات پوست حیات وحش ایران در دوره پهلوی اول و با تکیه بر اسناد مجله رسمی اتاق تجارت می‌پردازد.
تاریخچه دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۶ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۳۰ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۲۱	مواد و روش‌ها: با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بررسی داده‌ها، گونه‌های جانوری صادرشده، حجم و ارزش صادرات و الگوهای جغرافیایی این تجارت واکاوی شد.
کلیدواژه‌ها اتاق تجارت پهلوی اول تجارت پوست حیات وحش	نتایج: یافته‌ها نشان داد ۱۷ گونه جانوری کلیدی حیات وحش در فهرست تجارت از ۶۰ شهر ایران قرار داشتند و شبکه تجاری پیچیده‌ای مبتنی بر سلسله‌مراتب شهری شکل گرفته بود: تهران و اصفهان به‌عنوان کانون‌های اصلی و شهرهایی مانند مشهد و همدان به‌عنوان مراکز ثانویه عمل می‌کردند. بهای انواع پوست از سه ریال (برای خرگوش) تا هزار ریال (برای ببر) متغیر بود که شکار بی‌رویه، تقاضای بازارهای خارجی و سیاست‌های درآمدزایی دولتی را نشان می‌داد.
	نتیجه‌گیری: روشن است که این تجارت تاریخی با وجود سهم اقتصادی چشمگیر، فاقد ملاحظات محیط‌زیستی بود و فشار شکار بی‌رویه که ریشه در دوره‌های گذشته، به‌ویژه قاجار داشت، به کاهش شدید جمعیت گونه‌های کلیدی مانند ببر انجامید. این پژوهش تأکید می‌کند که الگوهای تاریخی بهره‌برداری از طبیعت، نقش پررنگی در چالش‌های کنونی تنوع زیستی ایران دارند.

استناد: دریکی، مزدک (۱۴۰۴). از شکارگری تا سوداگری: تحلیل صادرات پوست حیات وحش ایران در دوره پهلوی اول. زیست‌قوم‌شناسی و حفاظت تنوع

زیستی، ۲(۳)، ۵۰-۳۸. <https://doi.org/10.22091/ethc.2025.13040.1062>

مقدمه

یکی از کهن‌ترین و ژرف‌ترین اشکال پیوند انسان با طبیعت، برهمکنش او با جانوران است. این پیوندها ریشه در ابعاد گوناگون زندگی مادی (مانند خوراک) و معنوی (مانند افسانه‌ها) دارد (Alves et al., 2013). در میان کاربردهای مادی، استفاده غیرخوراکی از جانوران جایگاه ویژه‌ای دارد. برای نمونه، بهره‌گیری از کل بدن جانوران یا بخش‌هایی مانند پر، دندان، صدف و پوست، پیشینه‌ای دیرینه به‌عنوان عناصر تزئینی دارد (Alves, 2018) و کاربردهایی مانند استفاده از چرم و خز، به بیش از یک میلیون سال پیش و پیش از شکل‌گیری جوامع پیچیده انسانی بازمی‌گردد (Scanes, 2018). با توجه به سبک زندگی انسان نخستین، جانوران وحشی همواره منبع اصلی فراهم‌آوری این مواد بوده و همچون کالاهای ارزشمند در شبکه مبادلات بین جوامع رد و بدل می‌شدند. از این‌رو، تجارت حیات وحش پدیده‌ای نوظهور نیست و از دیرباز، بازاری پویا برای مصارف گوناگون مانند خوراک، پوشاک، حیوانات خانگی، یا اشیای کمیاب وجود داشته است. تمدن‌های باستانی، از مصر باستان تا اشراف دوران مدرن، در تجارت جانوران زنده و اجزای بدن آن‌ها دست داشته‌اند؛ ولی از دوران ملکه ویکتوریا به بعد (نزدیک ۱۸۰۰ م) بود که تجارت جانوران شگفت‌انگیز زنده گسترش یافت. به دلیل تقویت روابط استعماری، جانوران با هدف بازار اروپا، به بهای ارزان از مردم محلی خریداری می‌شدند و در دسترس طبقه متوسط قرار می‌گرفتند. هم‌زمان با تجارت این جانوران زنده، تجارت فرآورده‌های جانوری نیز گسترش یافت و روندهای مد بر آن اثر گذاشت. برای نمونه و تا سال ۱۸۵۰ میلادی، تجارت پر و پوست پرندگان عجیب برای صنعت کلاه‌دوزی رونق یافت. این‌گونه تقاضای فزاینده طبقه متوسط جامعه برای جانوران شگفت‌انگیز، باعث گسترش بازار تقاضا و کاهش جمعیت گونه‌های جانوری و گیاهی شد (Van Uhm, 2016).

در تعریف کلی، تجارت حیات‌وحش به هر نوع مبادله موجود زنده‌ای اطلاق می‌شود که از طبیعت به دست می‌آید؛ مانند قارچ‌ها، گیاهان و جانوران که شامل هزاران گونه وحشی از جمله یک‌چهارم از گونه‌های مهره‌داران خشکی‌زی می‌شود. از آن‌جا که تجارت حیات‌وحش سالانه میلیاردها دلار ارزش دارد (Hughes, 2021)، ترکیبی منحصر به فرد از انگیزه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی این تجارت را هدایت می‌کند که با زمان و مکان متغیر است (Fukushima and Cardoso, 2024). شاید دستیابی به انگیزه‌های تجارت حیات وحش در جهان امروز که به تنوع زیستی آسیب جبران‌ناپذیر می‌رساند، آسان نباشد ولی بازبینی تاریخی از تجارت این جانوران و فرآورده‌های آن‌ها می‌تواند تجارت کنونی را در بستر اجتماعی-تاریخی واکاوی کند. برای نمونه، چه نوع حیات وحشی در گذشته معامله می‌شد و صاحبان آن تجارت چه کسانی بودند؟ از تاریخ چه می‌توانیم بیاموزیم تا وضعیت کنونی تجارت حیات وحش را درک کنیم؟ (Van Uhm, 2016). این‌ها مواردی است که واکاوی اسناد تاریخی می‌تواند ضمن بررسی روند تغییرات این پدیده در گذر زمان، به شناخت درست و دقیق انگیزه‌ها و اثرات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی تجارت حیات وحش کنونی یاری برساند. از این‌رو، پژوهش حاضر در پی دستیابی به داده‌های رسمی تجارت پوست حیات وحش به‌عنوان یکی از فرآورده‌های جانوری محبوب در ایران و تحلیل آن‌ها در راستای دانش تاریخ محیط‌زیست و شناخت بهتر بخشی از اطلاعات بوم‌شناسی تاریخی این سرزمین است.

صادرات پوست حیات وحش در ایران پیشینه‌ای دراز دارد ولی مستندات و مدارک از دوران قاجار و پهلوی بیشتر در دسترس است و برخی پژوهش‌های تاریخ معاصر، مستنداتی در این باره ارائه کرده‌اند. برای نمونه و در دوره قاجار، تجارت پوست یکی از مهم‌ترین صادرات ایران به روسیه را شکل می‌داد که بیشتر از نوع پوست بره بود ولی روس‌ها افزون‌بر آن، پوست جانوران وحشی مانند دَلِه (سمور)، روباه، زردآبی (شاید منظور، گونه‌ای از راسوها به نام زَرده‌بَر باشد) را نیز به روسیه صادر می‌کردند (Hasani, 2009) و پوست روباه یکی از صادرات اصلی ایران از راه مشهد به روسیه بوده است (Ghassabi Gazkouh, 2021). بنابر گزارش کنسولگری انگلیس در سال ۱۲۸۲ خورشیدی، سالانه از کرمانشاه نزدیک به ۲۰ هزار پوست گوناگون به خارج صادر می‌شد که ۱۵ هزار جلد از آن که بیشتر بره بود به روسیه می‌رفت. بهای پوست صادراتی روباه از ۷ تا ۱۰ قران و سگ آبی از ۲۶ تا ۳۰ قران متغیر بوده است (Jamalzadeh, 2005). در دوره پهلوی اول نیز این روند ادامه داشت و پوست‌های صادراتی ایران در دو گروه جانوران اهلی و وحشی دسته‌بندی می‌شدند. پوست جانوران وحشی مانند ببر و روباه و سمور در بازارهای خارجی خریدار داشت و روسیه، انگلیس و آمریکا مهم‌ترین خریداران پوست ایران بودند. روسیه خریدار هر دو پوست جانوران وحشی و اهلی بود. بیشتر پوست ببر و پلنگی که در کرانه‌های دریای خزر به دست می‌آمد، با بهای گزاف به روسیه حمل می‌شد؛ چنان‌که بهای پوست ببر در مازندران به ۱۰۰ تا

۱۲۰ قران و بیشتر هم می‌رسید (Ettelaat, 1928). در سال ۱۳۰۷ خورشیدی، مجموعه ارزش صادرات پوست شیر، ببر، پلنگ، گرگ، روباه، شغال، خر، سنجاب، سمور، سگ آبی، خرگوش و دیگر گونه‌ها به ۶،۷۴۵،۱۴۲ قران (برابر با ۶۷۴،۵۱۴ تومان) رسید که به کشورهای آمریکا، شوروی، انگلستان، آلمان، فرانسه، ایتالیا، اتریش، بلژیک، یونان، لهستان، چکسلواکی، هند، چین و ترکیه صادر می‌شد (General Administration of Customs, 1929).

پیشتر گفته شد که بازبینی اسناد و مدارک تاریخی می‌تواند یکی از رویکردهای دستیابی به اطلاعات مهم در این زمینه باشد و این پژوهش به سراغ داده‌های رسمی «مجله اطاق تجارت» رفته است. نخستین اتاق تجارت ایران در ۱۶ مهر ۱۳۰۵ در وزارت بازرگانی در تهران آغاز به کار کرد. «مجله اطاق تجارت»، نشریه رسمی این اتاق بود که نخستین شماره آن در سال ۱۳۰۸ چاپ شد (Parvaneh and Shakeri, 2011) و به شکل عمومی ادامه یافت ولی در دهه ۱۳۳۰ به صورت تخصصی منتشر شد (Amiri, 2011). این نشریه در معرفی خود نوشته است که: «بهترین راهنمای تجارتی است که کلیه اطلاعات و مظنه‌جات داخله و خارجه و احصائیه واردات و صادرات مملکتی را در دسترس شما قرار داده و تجارتخانه‌های معروف را به شما معرفی می‌کند، تنها مجله اطاق تجارت است» (Tatri, 2011). در مجله اطاق تجارت، افزون بر چاپ مذاکرات اعضای اتاق تجارت تهران و دیگر ولایات، تعرفه‌های گمرکی، نظام‌نامه اخذ حقوق گمرکی، آخرین قوانین و لوایح اقتصادی، اطلاعات تجارتی از سراسر دنیا و معرفی کمپانی‌های تجاری نیز منتشر می‌شد (Shiravand, 2011).

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تاکنون مطالعه اختصاصی درباره تجارت پوست حیات وحش ایران انجام نشده و تنها یک پژوهش با تمرکز بر اسناد وزارت خارجه ایران، به بررسی تجارت پوست بین ایران و روسیه در دوره قاجار پرداخته است (Hasani, 2009) و برخی پژوهش‌ها نیز اشاره پراکنده به این موضوع داشته‌اند (Ghassabi Gazkouh, 2021). بر این پایه، و با توجه به نبود اطلاعات کافی در این باره در تاریخ معاصر، به‌ویژه دوره پهلوی اول (دوره‌ای که کشور شاهد نوسازی ساختارهای اقتصادی و اداری بود)، پژوهش حاضر، موضوعی نوآورانه و جدید در این زمینه است و دو پرسش مهم را طرح می‌کند: چه گونه‌هایی از حیات وحش ایران در دوره پهلوی اول موضوع تجارت پوست بودند؟ و حجم، ارزش و الگوهای جغرافیایی این تجارت چگونه بود؟ با پاسخ به این پرسش‌ها، می‌توان بر پایه آمارهای دهه ۱۳۰۰ خورشیدی (که پیشینه در دوره قاجار دارد)، تا اندازه‌ای به وضعیت تجارت داخلی پوست حیات وحش ایران آن زمان دست یافت که این موضوع شاید نه تنها بتواند بر شناخت ما از تاریخ بوم‌شناختی یاری برساند، بلکه ممکن است سرنخ‌هایی از ریشه‌های چالش‌های کنونی حفاظت از گونه‌های جانوری بومی را نیز آشکار سازد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش از نظر رویکرد، توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت، برپایه تحلیل داده‌های تاریخی با تکیه بر اسناد آرشیوی انجام شده است و نخستین مطالعه‌ای است که از داده‌های مجله اتاق تجارت برای تحلیل صادرات پوست حیات وحش در دوره پهلوی اول استفاده می‌کند. داده‌های اولیه از شماره ۵۰ سال چهارم مجله رسمی «اتاق تجارت» به تاریخ ۱۵ آبان ۱۳۱۱ خورشیدی استخراج شد. این شماره که با نام «شماره مخصوص نرخ» چاپ شده، نرخ رسمی کالاهای صادراتی را برپایه ۱۰ گروه کالایی (پوست، حبوبات، حیوانات زنده، خشکبار، سبزیجات، منسوجات، فرآورده‌های حیوانی، مواد معدنی، محصولات نباتی و میوه‌جات) ارائه می‌کند. بر پایه معرفی خود نشریه، «این شماره از طرف سرویس نرخ اداره کل تجارت منتشر می‌شود و متضمن نرخ اجناس صدور است» (Journal of the Chamber of Commerce, 1932). در راستای هدف پژوهش، بخش «اقسام پوست» این شماره به عنوان منبع اصلی انتخاب شد که در بردارنده اطلاعاتی همچون نام گونه‌های جانوری، شهرهای مبدأ و مقصد صادرات، شمار پوست‌های صادراتی و بهای هر واحد برحسب قران است. برای هر گونه، متغیرهای شمار شهرهای صادرکننده، حجم صادرات بر حسب تعداد پوست، بهای میانگین هر پوست و مقاصد جغرافیایی صادرات (کشورها و شهرهای مرزی) در نظر گرفته و تحلیل‌های مکانی، اقتصادی و بوم‌شناختی بر پایه آن‌ها ارائه شد.

نتایج

یافته‌ها نشان می‌دهد پوست ۱۷ گونه جانوری در فهرست صادرات از ۶۰ شهر از سراسر ایران قرار داشت (جدول ۱ و ۲). توضیح این که در جدول ۱، ماهیت سه جانور شیردل، زردگوش و سوسمار الوان مبهم است. با جستجو در کتاب‌ها و اسناد معتبر در دسترس، چیزی درباره این نام‌ها یافت نشد و همچنان روشن نیستند و از این‌رو، با همین توضیحات در نوشتار باقی مانده‌اند. گونه‌های کلیدی که از بیشترین شهرها صادر می‌شده و به نوعی نشان‌دهنده فراوانی و دسترسی به شکار گونه بوده‌اند در جدول ۳ و بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین شهرهای صادرکننده از نظر شمار گونه‌های جانوری در جدول ۴ نشان داده شده است. جدول ۵ نیز ارتباط بین مکان صدور را با مکان صادرات اولیه و سپس به مرز صادرات خارجی نشان می‌دهد. الگوی کلی شبکه بازرگانی پوست حیات وحش را می‌توان به شکل زیر در نظر گرفت:

- سطح محلی: به عنوان محل محصول (شهر مبدأ) بوده است و شکارچیان و فروشندگان خرد در شهرهای کوچک، گونه جانوری را شکار یا پوست آن را گردآوری می‌کردند؛ مانند استرآباد برای ببر.

- سطح ملی: در نقش مرکز گردآوری (شهر واسطه) بوده است و پوست‌ها در شهرهایی مانند تهران، اصفهان و مشهد گردآوری و پردازش می‌شدند.

- سطح بین‌المللی: مرز صادراتی (شهر خروجی) و در بردارنده بنادر یا مرزهای زمینی برای ارسال کالا به بازارهای جهانی بوده است؛ مانند بوشهر، خسروی، باجگیران (شکل ۱).

جدول ۱. فهرست انواع گونه‌های جانوری که برای پوست صادر می‌شدند

رده	جانور	نام امروزی	نام علمی	شناسه کوتاه	توضیحات
۱	ببر	ببر	<i>Panthera tigris tigris</i>	Tg	منقرض شده
۲	پلنگ	پلنگ	<i>Panthera pardus</i>	Lp	-
۳	چالکِه	رودک، گورکن	<i>Meles meles</i>	Bg	در گردی به رودک، چالکِه یا چاله که می‌گویند
۴	خرگوش	خرگوش	<i>Lepus spp.</i>	Rb	انواع گونه‌های خرگوش
۵	خوک	گراز، خوک وحشی	<i>Sus scrofa</i>	Br	-
۶	روباه	روباه	<i>Vulpes spp.</i>	Fx	انواع گونه‌های روباه
۷	زردگوش	شاید نوعی خرگوش	<i>Lepus spp.</i>	Hr	گویا در پارسی تاجیکی به خرگوش، زرگوش می‌گویند
۸	سگ آبی	سگ آبی، شنگ	<i>Lutra lutra</i>	Ot	با توجه به پراکنش تاریخی گونه، گمان می‌رود که منظور، شنگ باشد
۹	سمور، دَلِه، راسو	سمور/راسو	<i>Martes spp./Mustela spp.</i>	Mr/Ws	سمور و راسو دو گونه متفاوت از خانواده راسوها هستند. به سمور در مازندرانی و لری، دله می‌گویند
۱۰	سوسمار الوان	مشخص نشد	مشخص نشد	Lz	-
۱۱	شاه‌روباه	شاه‌روباه	<i>Vulpes cana</i>	Bf	-
۱۲	شغال	شغال	<i>Canis aureus</i>	Jc	-
۱۳	شیردل	مشخص نشد	مشخص نشد	Ln	دور از ذهن است که شیردل نام جانوری اهلی باشد. از سوی دیگر، شیر ایرانی آخرین بار در سال ۱۳۲۱ در دزفول دیده شد. از این‌رو و تا پیش از این تاریخ، پوست آن صادر می‌شده است. گمان می‌رود شیردل در اینجا به معنای شیر باشد. از سوی دیگر، در برخی گویش‌ها مانند بختیاری، دَل به معنای جانور ماده است. شاید منظور در اینجا پوست شیر ماده باشد
۱۴	گربه وحشی	گربه وحشی	<i>Felis silvestris</i>	Wc	-
۱۵	گرگ	گرگ	<i>Canis lupus</i>	Wf	-
۱۶	گورکن	گورکن (رودک) عسل‌خوار	<i>Mellivora capensis</i>	Hb	-
۱۷	یوزپلنگ	یوزپلنگ	<i>Acinonyx jubatus</i>	Ch	-

جدول ۲. ارتباط بین گونه جانوری و شهر صادر کننده

Ch	Hb	Wf	Wc	Ln	Jc	Bf	Lz	Mr/Ws	Ot	Hr	Fx	Br	Rb	Bg	Lp	Tg	شهر (نام کنونی)/شناسه جانور
	*	*	*								*						آبادیه
					*			*	*								آستارا
											*						اردستان
												*	*		*	*	استرآباد (گرگان)
													*				اسدآباد
								*			*						اقطاع (باغت)
*	*	*	*		*	*		*	*	*	*		*		*	*	اصفهان
												*					بابل
		*							*		*			*			بانه
					*						*						بم
						*		*			*						بندرعباس
		*						*	*		*		*	*			بیجار گروس (بیجار)
													*				تبریز
*		*	*	*	*			*		*	*		*		*		ترشیز (کاشمر)
											*						جندق
											*						جیرفت
		*			*			*	*		*				*		چهارمحال
		*		*							*						خرمآباد
		*						*			*		*				خلخال
											*						خمین
	*	*			*	*											خوار (گرمسار)
											*						خوانسار
		*	*		*			*			*						درجز (درگز)
											*		*				درجزین
											*						دزفول
											*						دهخوارقان (آذرشهر)
	*	*						*			*						رشت
		*	*		*			*			*		*				زنجان
		*			*			*			*		*				ساوجبلاغ طهران (ساوجبلاغ)
									*		*						ساوجبلاغ مکر (مهاباد)
		*						*			*		*	*			سقز
					*												سمنان
											*		*				سنقر
		*		*		*		*		*	*						سیرجان
					*							*			*	*	شاهی (قائم شهر)
						*		*			*						شهرضا
	*				*												شیراز
		*			*						*						شیروان
	*	*							*		*	*	*	*			صائین قلعه
		*							*		*			*			صحنه
*	*	*	*		*	*		*	*	*	*		*		*	*	طهران (تهران)
						*		*	*		*				*		فسا
			*		*				*		*						فلاحیه (شادگان)
								*		*	*						قاین

ادامه جدول ۲.

قصر شیرین	*																
قم	*																
قوچان	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
کربال	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
کرمانشاه	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
گمش تپه (گُمیشان)	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
گنبد قابوس	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
لنگرود	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ماکو	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
مرند	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
مشهد	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
میامی	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
نجف آباد	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
نیشابور	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
نهایوند	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
همدان	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

جدول ۳. گونه‌های جانوری که از بیشترین شهرها صادر می‌شدند

ردد	گونه جانوری	تعداد شهر
۱	روباه	۴۸
۲	گرگ	۳۷
۳	سمور، راسو	۲۶
۴	شغال	۲۵
۵	خرگوش	۱۸
۶	سگ آبی	۱۸
۷	گربه وحشی	۱۴
۸	گورکن	۱۲
۹	پلنگ	۱۰
۱۰	شاه‌روباه	۱۰
۱۱	چالکه	۸
۱۲	زردگوش	۸
۱۳	شیردل	۷
۱۴	ببر	۵
۱۵	خوک	۵
۱۶	یوزپلنگ	۵
۱۷	سوسمار الوان	۱

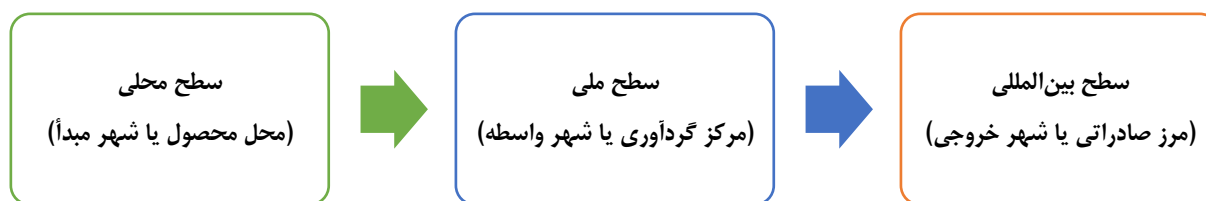
ارتباط بین گونه جانوری و بیشترین و کمترین بها تا سرحد صدور در شهرهای صادرکننده در جدول ۶ نشان داده شده است. یافته‌های این جدول بیانگر آن است که تهران، کانون اصلی بهای بالای پوست حیات وحش بوده و در مقابل، شهرهایی مانند شاهی و قاین کمترین قیمت‌ها را ثبت نموده‌اند. همچنین اختلاف قیمت‌ها چشمگیر است. برای نمونه، بهای پوست ببر در تهران بیش از ۱۲ برابر بهای آن در شاهی است.

جدول ۴. بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین شهرهای صادرکننده از نظر شمار گونه‌های جانوری

شمار گونه جانوری	شهر
۱۳	اصفهان، طهران، نجف‌آباد
۱۲	همدان
۱۱	مشهد
۱۰	ترشیز
۹	کرمانشاه، گنبد قابوس
۷	صائین قلعه، قوچان
۶	بیجار، گروس، چهارمحال، زنجان، سیرجان، نهاوند
۵	درجز، ساوجبلاغ، طهران، سقز، فسا
۴	آباد، استرآباد، بانه، خلخال، خوار، رشت، شاهی، صحنه، فلاحیه، کربال
۳	آستارا، بندر عباس، خرم‌آباد، شهرضا، شیروان، قاین، گمش‌تپه، نیشابور
۲	اقطاع، بهم، درجزین، ساوجبلاغ مکر، سنقر، شیراز
۱	اردستان، اسدآباد، بابل، تبریز، جندق، جیرفت، خمین، خوانسار، دزفول، دهخوارقان، سمنان، قصر شیرین، قم، لنگرود، ماکو، مرند، میامی

جدول ۵. ارتباط بین مکان صدور با مکان صادرات اولیه و مرز صادرات خارجی

نوع گونه جانوری	از محل محصول	به سرحد صدور/از محل محصول	به سرحد صدور
ببر	استرآباد	طهران	خسروی
پلنگ	استرآباد	طهران	بوشهر
	چهارمحال، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
چالکه	بانه	سقز	تبریز
	صحنه	کرمانشاه	خسروی
خرگوش	نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
خوک	-	-	-
	آباد، اردستان، چهارمحال، خوانسار، سیرجان، شهرضا، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
	بانه	سقز	تبریز
روابه	درجز، قاین، قوچان، نیشابور	مشهد	باجگیران
	زنجان، قم	طهران	بوشهر
زردگوش	سیرجان، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
	قاین	مشهد	باجگیران
سگ آبی	چهارمحال، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
	چهارمحال، سیرجان، شهرضا، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
سمور، راسو	درجز، قاین، قوچان، نیشابور	مشهد	باجگیران
سوسمار الوان	-	-	-
شاه‌رویه	خوار	طهران	بوشهر
	شهرضا، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
	چهارمحال، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
شغال	خوار	طهران	بوشهر
	سمنان، قوچان، نیشابور	مشهد	باجگیران
شیردل	-	-	-
گربه وحشی	آباد	اصفهان	بوشهر
	درجز، قوچان	مشهد	باجگیران
	آباد، چهارمحال، سیرجان، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
گرگ	بانه	سقز	تبریز
	خوار	طهران	بوشهر
	قوچان، کربال	مشهد	باجگیران
	آباد، نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر
گورکن	خوار	طهران	خسروی
	قوچان	مشهد	باجگیران
یوزپلنگ	نجف‌آباد	اصفهان	بوشهر

شکل ۱. الگوی شبکه بازرگانی پوست حیات وحش در ایران

جدول ۶. ارتباط بین گونه جانوری و بیشترین و کمترین بها تا سرحد صدور در میان شهرهای صادرکننده

رده	جانور/کیفیت پوست	پوست کیفیت عالی		پوست کیفیت پایین	
		بیشترین بها (هر جلد به ریال)	شهر صادرکننده	کمترین بها (هر جلد به ریال)	شهر صادرکننده
۱	ببر	۱۰۳۷/۳	تهران	۸۳/۴	شاهی
۲	پلنگ	۱۷۰	استرآباد	۳۰	فسا
۳	چالکه	۲۱/۱۵	کرمانشاه	۹/۱۶	صحنه
۴	خرگوش	۳/۱۲	اسدآباد	۰/۴۵	سقز
۵	خوک	۲۱/۵	نجف‌آباد	۵/۲	شاهی
۶	روپاه	۸۳/۳۸	تهران	۵/۰۳	سنقر
۷	زردگوش	۸۰/۱۴	قاین	۲/۰۹	ترشیز
۸	سگ آبی	۱۸۱/۱	تهران	۳۰/۳۲	مشهد
۹	سمور، راسو	۲۰۷/۶۵	تهران	۱۰/۰۸	قاین
۱۰	سوسمار الوان*	۴	قصر شیرین	۳/۵	قصر شیرین
۱۱	شاه‌روپاه	۱۲۰/۲	شهرضا	۱۳/۱۲	سیرجان
۱۲	شغال	۴۰	نهادوند	۳/۱	شاهی
۱۳	شیردل	۹۲/۰۴	کرمانشاه	۳۵/۰۴	مشهد
۱۴	گربه وحشی	۱۱/۱	تهران	۲/۰۳	قوچان
۱۵	گرگ	۸۲/۴	کرمانشاه	۴/۷۵	ساوجبلاغ تهران
۱۶	گورکن	۲۵/۶	تهران	۲	صائین قلعه
۱۷	یوزپلنگ*	۵۳	نجف‌آباد	۳۳	اصفهان

* فقط بهای محلی کیفیت عالی و متوسط سوسمار الوان و بهای کیفیت عالی و متوسط یوزپلنگ ارائه شده است. در تهران فقط کیفیت متوسط با بهای ۱۲۷ ریال نوشته شده است

بحث

تحلیل داده‌های رسمی این پژوهش، نه تنها تصویری از اقتصاد مبتنی بر بهره‌برداری از منابع طبیعی در دوره پهلوی اول ارائه می‌دهد، بلکه بی‌توجهی به تدوین سیاست‌های حفاظتی در طول تاریخ را آشکار می‌سازد؛ غفلتی که به انقراض یا کاهش شدید جمعیت شمار زیادی از گونه‌های جانوری انجامید. از سوی دیگر، فرایند ثبت گونه‌های جانوری برای صادرات، که از سوی نهادهایی مانند اتاق تجارت صورت می‌گرفت، بیانگر تلاش حکومت برای نظام‌مندسازی تجارت و همسوسازی آن با اولویت‌های اقتصادی آن دوره بود. برای نمونه، به نظر می‌رسد صادرات پوست جانوران وحشی به‌ویژه گربه‌سانان بزرگ‌جثه، سهم چشمگیری در درآمدهای ارزی ایران داشته است. حکومت با وضع عوارض گمرکی بر صادرات این محصولات، نه تنها به درآمدزایی برای پروژه‌های نوسازی خود دست می‌یافت، بلکه در عمل، به تشویق غیرمستقیم بهره‌کشی از منابع طبیعی به‌عنوان موتور توسعه اقتصادی می‌پرداخت. البته باید یادآور شد که تجارت اجزای بدن حیات وحش از جمله پوست که در بسیاری موارد به آسیب‌های فراوان به جمعیت گونه‌های حیات وحش یا حتی انقراض آن‌ها می‌انجامد، منحصر به یک دوره تاریخی نیست. به بیان دیگر، روند تهدید جمعیت گونه‌های حیات وحش بررسی‌شده در این پژوهش، دست‌کم ریشه در دوره قاجار و حتی پیش از آن

دارد؛ فرایندی که به عواملی همچون نیازهای زیستی، سطح علمی و فرهنگی جامعه و سایر شرایط وابسته بوده است و بررسی دقیق تر آن مستلزم دسترسی به مستندات بیشتری است.

برپایه داده‌های جدول ۱، پوست ۱۷ گونه جانوری از ۶۰ شهر ایران در فهرست صادرات رسمی دوره پهلوی اول ثبت شده است که در بردارنده مهم‌ترین گونه‌های شاخص حیات وحش ایران می‌شود. تنوع بالای این گونه‌ها از بوم‌سازگان‌های گوناگون ایران (از جنگل‌های شمال تا بیابان‌های مرکزی)، نشانگر بهره‌کشی گسترده از پهنه‌های بوم‌شناختی ایران است. برای نمونه، وجود پوست ببر (گونه‌ای که بیش از ۷۰ سال از انقراض آن می‌گذرد) به‌عنوان یکی از پرهوادارترین اقلام این فهرست، گواه فشار بی‌امان شکار در طول تاریخ است. در میان گربه‌سانان، پلنگ، یوزپلنگ و گربه وحشی به‌دلیل پوست ارزشمند خود، هدف شکار و صادرات بودند. همچنین، سگ‌سانانی مانند گرگ، روباه و شغال سهم چشمگیری در حجم صادرات داشتند. با این حال، ابهام در شناسایی دقیق برخی از گونه‌های ذکرشده مانند شیردل، سوسمار الوان و زردگوش، نیازمند پژوهش‌های تکمیلی و واکاوی اسناد تاریخی است. جالب آن‌که تجارت پوست گونه‌های با پراکنش محدود مانند یوزپلنگ که حتی آن زمان نیز جمعیت ناچیزی داشت، نشان می‌دهد این جانوران از اواخر دوره قاجار به این سو در آستانه انقراض عملی قرار گرفته بودند.

یافته‌ها نشان می‌دهد که تجارت پوست حیات وحش در دوره پهلوی اول، شبکه‌ای پیچیده با ابعاد منطقه‌ای و فراملی بوده و تنوع جغرافیایی صادرات آن، همبستگی آشکاری با پراکنش طبیعی گونه‌ها و زیرساخت‌های تجاری آن دوره دارد. این شبکه، برون‌داد سال‌ها شکار و تجارت حیات وحش است و تنها در یک دوره خاص شکل نگرفته و بنابراین این داده‌ها، گواهی بر بهره‌برداری بی‌رویه بلندمدت از طبیعت است که پیامدهای جبران‌ناپذیری برای تنوع زیستی ایران به همراه داشته است. بر پایه جدول ۲، روباه از ۴۸ شهر مختلف صادر می‌شده که چه‌بسا نشانگر فراوانی جمعیت این گونه یا تقاضای پیوسته بازار برای پوست آن است. تحلیل‌ها ارتباط مستقیم بین مناطق شکار و صادرات پوست جانوران با زیستگاه‌های طبیعی آنها را تأیید می‌کند؛ برای نمونه، شکار گربه‌سانان بزرگ مانند ببر در استرآباد، پلنگ در قوچان و یوزپلنگ در نجف‌آباد بیشتر در شهرهای نزدیک به زیستگاه‌های این گونه‌ها متمرکز بوده است. از سوی دیگر، شهرهای کوچک مانند اردستان، جندق و لنگرود بیشتر به‌عنوان تأمین‌کنندگان محلی عمل می‌کردند و بیشتر بر یک یا دو گونه خاص تمرکز داشتند که ممکن است نشان‌دهنده تخصص محلی در شکار، محدودیت زیستگاهی یا دسترسی گزینشی به شبکه‌های بازرگانی باشد. در مقابل، شهر بزرگی مانند تبریز با وجود جایگاه تجاری برجسته، تنها به صادرات پوست خرگوش می‌پرداخته (جدول ۴)، که ممکن است بازتابی از اولویت‌های بازار یا سیاست‌های محلی در بهره‌برداری از منابع باشد.

نکته دیگر این‌که تجارت پوست حیات وحش در دوره بررسی‌شده، برپایه سلسله مراتبی از شهرها استوار بود که تنوع صادرات آنها بازتابی از جایگاه جغرافیایی، زیرساخت‌های موجود و سیاست‌های متمرکز دولتی به شمار می‌رفت. در این ساختار، شهرهای بزرگ به‌عنوان موتورهای محرک اقتصاد تجاری عمل می‌کردند، در حالی که شهرهای کوچک به حاشیه‌نشینی اقتصادی و حتی بوم‌شناختی دچار شده بودند. این فرایند، شبکه‌ای سازمان‌یافته و چندلایه را شکل می‌داد که از شکارچیان محلی تا بازارهای جهانی را دربر می‌گرفت (شکل ۱). برپایه داده‌ها، تهران و اصفهان (به‌همراه نجف‌آباد) با سهم ۷۶ درصدی از صادرات تمام گونه‌های فهرست‌شده (۱۳ از ۱۷ گونه)، به‌عنوان کانون‌های اصلی تجارت پوست‌های گران‌بها و معمولی حیات وحش عمل می‌کردند. این جایگاه چه‌بسا به‌دلیل جایگاه جغرافیایی راهبردی، دسترسی به شبکه‌های بازرگانی داخلی و خارجی و زیرساخت‌های ارتباطی پیشرفته‌تر آنها بود. تنوع بالای گونه‌های صادراتی از این شهرها، نشان‌دهنده نقش آنها به‌عنوان مراکز گردآوری پوست از مناطق گوناگون کشور است. برای نمونه، تهران پوست‌ها را از شمال (استرآباد) و مرکز (خوار) گردآوری و از مرز خسروی (ایران-عراق) و بندر بوشهر به مقاصدی مانند هند، اروپا و آمریکا صادر می‌کرد. اصفهان نیز پوست‌های گردآوری‌شده از مرکز و غرب کشور (چهارمحال و نجف‌آباد) را از بندر بوشهر به بازارهای جهانی می‌فرستاد (جدول ۵). همدان و مشهد نیز به‌عنوان کانون‌های ثانویه، نقش کلیدی در تجارت پوست در غرب و شرق ایران داشتند. در شرق، پوست‌های مناطق قاین و قوچان در مشهد، متمرکز و از مرز باجگیران به احتمال زیاد به آسیای میانه و شوروی صادر می‌شد. گمان می‌رود همدان میزبان بازارهای محلی بزرگی بود که شکارچیان از روستاهای اطراف، پوست‌ها را به آنجا می‌آوردند (جدول ۴).

یافته‌ها بیان گر آن است که تجارت پوست در دوره پهلوی اول، دوگانگی آشکاری میان گونه‌های عامه‌پسند (مانند روباه و گرگ) و گونه‌های تجملی (مانند ببر، پلنگ و یوزپلنگ) داشت. از یک سو، پوست روباه و گرگ به‌عنوان کالاهای ارزان‌قیمت، شاید نقشی کلیدی در اقتصاد داخلی ایفا می‌کردند و از سوی دیگر، پوست گونه‌های نادر مانند ببر و یوزپلنگ، با سودآوری بالا ولی پیامدهای ویرانگر بوم‌شناختی همراه بود. موضوعی که در شرایط کنونی شکار و تجارت حیات وحش در همه جای دنیا دیده می‌شود. صادرات پوست روباه از ۴۸ شهر و گرگ از ۲۷ شهر، نشان‌دهنده فراوانی جمعیت، سازگاری زیستگاهی گسترده و تقاضای همیشگی بازار برای این گونه‌ها است که به‌عنوان پرشمارترین گونه‌ها در فهرست اتاق تجارت ثبت شده‌اند. ممکن است این پوست‌ها از راه شبکه‌های غیرمتمرکز (مانند بازرگانان محلی یا بازارهای هفتگی) به شهرهای بزرگ منتقل می‌شدند. در رده‌های بعدی، سمور/راسو با صادرات از ۲۶ شهر و شغال از ۲۵ شهر قرار دارند که شاید دلیل آن، استفاده از پوست این گونه‌ها در صنایع پوشاک ارزان یا تولیدات سنتی (مانند کلاه‌های پوست سمور روسی) بوده است. در مقابل، گونه‌هایی مانند یوزپلنگ، ببر و سوسمار الوان با کمترین گستردگی صادراتی (محدود به شهرهای خاص) روبه‌رو بودند که می‌تواند ناشی از کمیابی طبیعی، محدودیت زیستگاهی یا ارزش بسیار بالای اقتصادی آن‌ها باشد. چه‌بسا تجارت این گونه‌های نادر، در کنترل بازرگانان بزرگ یا شرکت‌های خارجی قرار داشت که مستقیم از شکارچیان خرید می‌کردند. این دوگانگی، بازتابی از تفاوت بازارهای هدف بود: گونه‌های ارزان‌قیمت مانند روباه و گرگ، بیشتر برای بازارهای عامه‌پسند داخلی و بین‌المللی صادر می‌شدند، درحالی‌که گونه‌های تجملی مانند ببر و پلنگ، به بازارهای تجملی اروپا، شوروی و آمریکا اختصاص داشتند که خریداران سرمایه‌دار متقاضی آن‌ها بودند. از دیدگاه بوم‌شناختی، اگرچه شکار گسترده روباه و گرگ شاید منبع درآمدی پیوسته برای جوامع روستایی به شمار می‌آمد، ولی چه‌بسا به اختلال در کنترل طبیعی جمعیت طعمه‌های آنها همچون جوندگان می‌انجامید. همچنین، تقاضای جهانی برای پوست سمور و راسو نیز می‌توانست محرک اصلی صادرات گسترده این گونه‌ها باشد (جدول ۳). با این حال، داده‌ای درباره صادرات برخی گونه‌ها مانند خوک، سوسمار الوان و شیردل وجود ندارد که شاید به دلیل ثبت نشدن فعالیت‌های تجاری، ممنوعیت موقت شکار یا کمبود تقاضا در بازارهای هدف باشد (جدول ۵).

برپایه جدول ۶، تجارت پوست در دوره پهلوی اول بازاری طبقه‌بندی‌شده داشت که قیمت‌ها در آن، بازتابی از کیفیت پوست، موقعیت جغرافیایی منطقه شکار و تقاضای بین‌المللی بود. در این میان، باارزش‌ترین پوست از نظر بها متعلق به ببر و کم‌ارزش‌ترین آن متعلق به خرگوش بوده است. تفاوت چشمگیر بهای میان پوست‌های با کیفیت عالی و پایین در گونه‌هایی مانند ببر و پلنگ، شاید ناشی از تفاوت کیفیت پوست در مناطق جغرافیایی گوناگون کشور یا دسترسی به بازارهای تجملی در پایتخت بوده باشد. همچنین، باوجود کمیابی طبیعی گونه‌هایی مانند یوزپلنگ، بهای متوسط پوست آن‌ها ممکن است به تقاضای کم در بازارهای جهانی یا چالش‌های نگهداری و انتقال پوست در مسیرهای طولانی صادراتی مرتبط باشد. از سوی دیگر و برپایه آماری که در مقدمه گفته شد، بهای بالای پوست گونه‌هایی مانند سمور/راسو ممکن است نشان‌دهنده تقاضای چشمگیر در بازارهای اروپا، آمریکا و شوروی برای تولید محصولات مانند کلاه‌های پوستی تجملی باشد (General Administration of Customs, 1929). در مقابل، بهای ناچیز پوست سوسمار الوان و خرگوش می‌تواند بازتابی از تقاضای محلی و کاربرد محدود، فراوانی جمعیت این گونه‌ها یا استفاده از آن‌ها در تولیدات ارزان‌قیمت باشد. این طبقه‌بندی قیمتی نه‌تنها تفاوت‌های اقتصادی میان گونه‌ها را آشکار می‌کند، بلکه نشان می‌دهد چگونه عوامل جغرافیایی، کیفیت محصول و نیازهای بازارهای جهانی، ساختار تجارت پوست آن دوره را شکل می‌دادند (نگاه کنید به جدول‌های ۳، ۵ و ۶).

با وجود نبود پژوهش‌های همانند، پژوهش‌های حاضر با بررسی اسناد مجله اتاق تجارت نشان می‌دهد که تجارت پوست حیات وحش در دوره پهلوی اول، همانند الگوهای جهانی (مانند Van Uhm, 2016)، با تقاضای بازارهای تجملی اروپا، آمریکا و شوروی و همچنین سیاست‌های اقتصادی دولتی پیوند داشته است. این یافته با پژوهش‌های منطقه‌ای مانند مطالعه (Hasani, 2009) درباره دوره قاجار همسو است که افزایش چشمگیر مقیاس تجارت در دوره پهلوی اول را تایید می‌کنند. با این حال، این پژوهش تنها بخش کوچک و مقدماتی از دامنه گسترده این موضوع را پوشش می‌دهد و برای دستیابی به شناخت جامع‌تر، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده در این زمینه بر مواردی مانند تطبیق داده‌های صادرات با گزارش‌های طبیعی‌دانان آن دوره، بررسی حجم دقیق صادرات هر شهر برای شناسایی الگوهای کمی، تحلیل نقش واسطه‌های داخلی و خارجی در شبکه

تجارت، مقایسه آماری صادرات پوست در دهه‌های بعد، ارزیابی کاهش جمعیت گونه‌ها در مناطق زیر پوشش شهرهای کلیدی، مقایسه قیمت‌ها با بازارهای جهانی و مانند آن متمرکز شوند تا بتوان از آنها در راستای حفاظت و مدیریت بهتر حیات وحش استفاده مناسب کرد. باید توجه داشت که انجام چنین پژوهش‌های میان‌رشته‌ای با پیشینه تاریخی، با دشواری‌های بزرگی همچون کمبود یا نبود داده‌های دقیق، ثبت ناقص یا نادرست اطلاعات، دسترسی محدود به اسناد تاریخی، نبود پژوهش‌های مشابه در حوزه جغرافیایی ایران و پراکندگی مدارک موجود همراه است که لزوم توجه به روش‌های نوین آرشیوی و همکاری میان‌رشته‌ای را پررنگ می‌کند.

نتیجه‌گیری

تجارت پوست حیات وحش در دوره پهلوی اول که ریشه تاریخی به‌ویژه در دوره قاجار داشته، در چارچوب سیاست‌های اقتصادی متمرکز بر توسعه و درآمدزایی سریع، به بهره‌برداری بی‌رویه از طبیعت انجامید. این فرایند، با وجود نقش پررنگ نهادهایی مانند اتاق تجارت در ساماندهی صادرات، ملاحظات محیط‌زیستی نداشت و ترکیب تقاضای فزاینده بازارهای جهانی با ضعف قوانین حفاظتی، پیامدهای جبران‌ناپذیری برای تنوع زیستی ایران به همراه آورد. تحلیل چنین داده‌هایی نه تنها بر ضرورت نگاه انتقادی به الگوهای تاریخی بهره‌کشی از طبیعت در تاریخ معاصر تأکید می‌کند، بلکه می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای بازسازی تاریخ محیط زیست ایران، الهام‌بخشی به سیاست‌های حفاظتی و استفاده در حفاظت و مدیریت گونه‌های حیات وحش به کار رود. این پژوهش یادآور می‌شود که بازنگری در الگوهای توسعه و تلفیق آن با اصول پایداری محیط‌زیست، نه یک انتخاب، که ضرورتی گریزناپذیر برای پیش‌گیری از تکرار فجایع گذشته است.

تشکر و قدردانی

نگارنده از آقایان محمود اخوان مهدوی و رمضانعلی قائمی برای ارائه دیدگاه‌های ارزشمند و سازنده، سپاس فراوان دارد.

منابع

- اداره کل گمرکات (۱۳۰۸). احصائیه تجارتی ایران: مجموعه تجارت عمومی ایران با ممالک خارجه در سال ۱۳۰۷. تهران: شقق.
- امیری پری، فاطمه (۱۳۹۰). رویکردهای مجله اتاق تجارت. *نامه اتاق بازرگانی*، ۵۲۳، ۱۵-۱۷.
- پروانه، نادر؛ و شاکری، نگین (۱۳۹۰). تحلیلی بر مجله اطلاق تجارت سال اول (آبان ۱۳۰۸ تا آبان ۱۳۰۹). *نامه اتاق بازرگانی*، ۵۲۳، ۸-۱۴.
- جمال‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۴). *گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران*. تهران: سخن.
- حسینی، سید رحمان (۱۳۸۸). نگاهی به تجارت پوست میان ایران و روس در عصر قاجار (بر پایه اسناد وزارت خارجه ایران؛ ۱۲۴۳ - ۱۳۲۷ ق. ۱۸۲۸ - ۱۹۰۹ م). *گنجینه اسناد*، ۱۹ (۱)، ۴۹-۵۴.
- روزنامه اطلاعات (۱۳۰۷). *تجارت اقتصاد*. شماره ۵۴۱، ۱ مرداد. ص ۱.
- شیراوند، شیوا (۱۳۹۰). نشریات اتاق تجارت. *نامه اتاق بازرگانی*، ۵۲۳، ۱۸-۱۹.
- ططری، علی (۱۳۹۰). اتاق تجارت ثبت است بر جریده عالم دوام ما (رویکرد به مطبوعات تجاری). *نامه اتاق بازرگانی*، ۵۲۳، ۵-۷.
- قصابی گزکوه، جلیل؛ وکیلی، هادی؛ و متولی حقیقی، یوسف (۱۳۹۹). بررسی فعالیت تجارتخانه‌های روسیه در مشهد دوره قاجار از سال ۱۳۰۷ تا ۱۳۴۴ ق. *پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۹ (۱)، ۲۲۷-۲۴۸.
- مجله اطلاق تجارت (۱۳۱۱). شماره مخصوص نرخ. تهران: اطلاعات.

References

- Alves, R. R. N., Medeiros, M. F. T., Albuquerque, U. P., & Rosa, I. L. (2013). From past to present: Medicinal animals in a historical perspective (pp. 11–23). In R. Alves & I. Rosa (Eds.), *Animals in traditional folk medicine* (pp. 11–23). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-29026-8_1
- Amiri Pari, F. (2011). Approaches of the Chamber of Commerce Journal. *Chamber of Commerce Letter*, 523, 15–17. (in Persian)
- Ettelaat Newspaper. (1928, July 23). *Economy trade* (No. 541, p. 1). (in Persian)
- Fukushima, C. S., & Cardoso, P. (2024). Wildlife trade. In S. M. Scheiner (Ed.), *Encyclopedia of biodiversity* (pp. 322–340). Academic Press.
- General Administration of Customs. (1929). *Trade statistics of Iran: A compilation of Iran's general trade with foreign countries in the year 1928* (p. 63). Tehran: Shafagh. (in Persian)
- Ghassabi Gazkouh, J., Valkili, H., & Motavali Haghighi, Y. (2021). A study of commercial activities of Russia in Mashhad at Qajar era (1890–1926 AD). *Research Journal of Iran Local Histories*, 9(17), 227–248. (in Persian)
- Hasani, S. R. (2009). A study of the fur trade between Iran and Russia during the Qajar era (based on documents from the Iranian Ministry of Foreign Affairs; 1243–1327 AH / 1828–1909 AD). *Documentary Treasures*, 19(1), 49–54. (in Persian)
- Hughes, A. C. (2021). Wildlife trade. *Current Biology*, 31(19), R1218–R1224. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2021.08.029>
- Jamalzadeh, M. A. (2005). *The treasure of the Shaygan or the economic conditions of Iran*. Tehran: Sokhan. (in Persian)
- Journal of the Chamber of Commerce*. (1932). *Special issue on pricing*. Tehran: Ettelaat. (in Persian)
- Parvaneh, N., & Shakeri, N. (2011). An analysis of the first year of Chamber of Commerce Journal (November 1929–November 1930). *Chamber of Commerce Letter*, 523, 8–14. (in Persian)
- Romeu Nóbrega Alves, R., Mota, E. L. S., & Pereira Dias, T. L. (2018). Use and commercialization of animals as decoration. In R. R. N. Alves & U. P. Albuquerque (Eds.), *Ethnozoology* (pp. 261–275). Academic Press.
- Scanes, C. G. (2018). Animal attributes exploited by humans (nonfood uses of animals) (pp. 13–40). In C. G. Scanes & S. R. Toukhsati (Eds.), *Animals and human society* (pp. 13–40). Academic Press.
- Shiravand, Sh. (2011). Publications of the Chamber of Commerce. *Chamber of Commerce Letter*, 523, 18–19. (in Persian)
- Tatri, A. (2011). Approach to trade press. *Chamber of Commerce Letter*, 523, 5–7. (in Persian)
- Van Uhm, D. P. (2016). Wildlife trade through the ages (pp. 1–15). In *The illegal wildlife trade* (Vol. 15, pp. 1–15). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42129-2_1